

Sätt att se på restaurering/byggnadsvård i Sverige

av
Kerstin Barup

Kerstin Barup,
Arkitektur, LTH, Lund.

I det nordiska perspektivet har Sverige gjort sig känt genom rivning och nybyggnad snarare än genom restaureringsarbete/byggnadsvård. I detta sammanhang tänker man främst på stadsmiljöerna, särskilt Stockholms Klara-kvarter. Anledningen till detta kan vara att nybyggnad är mera högljudd och spektakulär än restaurering/byggnadsvård. Räddningsaktionerna som följde på rivningskatastroferna hade en defensiv karaktär – räddas vad som räddas kan! Härav följde synen att restaureringsarkitekter är sådana som försöker plocka ihop resterna av det gamla – till synes utan att ha något gemensamt med de konstnärliga fria skaparna inom nybyggnads-”konsten” – det är väl ”ingen konst” att lägga pussel i restaurering, bara man är tålmodig och noggrann! – Men om det saknas bitar i pusslet, då måste man göra nya, annars blir det ingen hel bild, och då vill ingen köpa den – nog är det en konst att få ihop ett gammalt ofullständigt pussel!

RESTAURERING ÄR ETT BEGREPP SOM används med olika definitioner. Här använder jag definitionen av restaurering såsom *vård och förnyelse i befintlig bebyggelse*. Restaurering inrymmer då olika grader av förnyelse: *konservering, reparation, ombyggnad* och även *rekonstruktion*.

Restaurering – nybyggnad – metoder

Den svenska restaureringskonsten hade tidiga tillämpningar i den sakrala arkitekturen – härifrån har kunskaper och arbetssätt – metoder – vuxit fram ur erfarenheten. Grannländernas arbeten liksom den internationella diskussionen har bidragit till den syn vi har idag. Vi utbildar idag arkitekter i byggnadsvård vid de tre arkitekturskolorna. Därtill har vi sedan ett decen-

nium en kvalificerad efterutbildning. Vi lär ut metoderna för arkitektens arbete inom äldre bebyggelse. Detta låter närmast självklart, men har i verkligheten ingen motsvarighet inom utbildningen till nybyggnadsarkitekt – efter modernismens genombrott har man faktiskt lämnat ut studenterna till deras egen förhoppningsvis inboende begåvning och konstnärlighet – metodläran försvann tillsammans med klassicismen. Vi lär numera ut teknik och funktion samt försöker genom goda exempel och förebilder visa *vad* andra gjort – men *hur* gjorde modernisterna egentligen, och hur gjorde de före modernismen? Eleverna efterfrågar arkitekturteori och metodkunskap.

Inom restaurering arbetar vi med *förutsättningar* – vi försöker utröna *vad byggnaden/*

bebyggelsen *tål* ifråga om nya funktioner och omändringar. I nybyggnad har vi lärt oss att utgå ifrån *människan* som behöver få något byggt – och därför lärt oss om människans mått och behov (eller kanske vad människan *tål* ifråga om boendemiljö!). Kanske kan nybyggnadsarkitekterna ta lärdom av det arbetssätt som används inom restaurering/byggnadsvård. Metoderna att se på vår omgivning som en resurs att använda – efter vad den *tål* – torde kunna ge en mänsklig arkitektur – människor i allmänhet tycker om att känna igen sig i sina omgivningar, det blir fråga om en gradvis förnyelse.

Idag står vi i Sverige med ”för stora kläder” – för många/för stora bostäder, kontor och industrilokaler. Ser vi saken i stort är det i praktiken en chimär att vi bygger för människornas behov – behov är bundna till vad vi har råd med! ”Behoven” är underkastade nationalekonomiska villkor. I goda tider har vi råd att bygga, i dåliga tider har vi inte råd att hyra det vi byggt! ”All time high” är för tillfället ”low” – vi har byggt färdigt för en ganska lång tid framåt. Men den befintliga byggnadsmassan representerar en nationalekonomisk tillgång som måste förvaltas – det är vår uppgift framöver. Vi skall också betänka att vi aldrig förmår att producera ett nyttillskott som är mer än 2-3 % per år av den totala byggnadsmassan. Att arbeta med byggnadsvård är således inte att ”smita ifrån” de konstnärliga och skapande uppgifterna inom nybyggandet, det är att med kunskap och skapandekraft förvalta och föra fram den befintliga byggnadsmassan så att den kan användas på ett bra sätt. Att restaurera för museiändamål är en bråkdel av arbetsuppgifterna, att bygga nytt blir kanske inte så mycket mer i omfattning, men restaurering/ombyggnad blir knappast en marginell företeelse! Att arbeta i befintlig miljö innebär dessutom *alltid* att pusselbitar saknas – det krävs kreativitet och nyskapande.

En tillbakablick – Sigurd Curman och autenticiteten i ytskiktet

Det moderna synsättet i restaurering går tillbaka till *Sigurd Curman* (restaureringsarkitekt och

riksantikvarie) och hans arbeten från början av seklet. Han förespråkade en varsam och materialinriktad restaureringsprincip som bygger på vetenskapliga undersökningar av restaureringsobjektet där huvudmålet var att värna om *patinan i ytan, autenticiteten i det synliga skiktet*. Den underliggande konstruktionen var inte hans huvudintresse. Som en för sin tid ovanligt ödmjuk restaureringsarkitekt avlöste Curman efter stilrestaureringarnas epok som en förespråkare av det värdiga åldrandet. Då fanns fortfarande ingen konflikt med det moderna byggandets metoder såsom blev fallet efter andra världskriget. Eftersom Curman med restaurering huvudsakligen avsåg kyrkorestaurering kunde intresset fokuseras på andra värden än om han hade inbegripit den profana arkitekturen och de därmed sammanhängande funktionsfrågorna. *Helhetsverkan* var det centrala i Curmans restaurering av kyrkorummen. Under hans tid togs medeltida kalkmålningar fram i många kyrkor – för att nå den eftersträlvade helhetsverkan kompletterade man med nymålning. Hans restaurering av *Strängnäs domkyrka 1906 och Cistersienserklosterkyrkan i Vreta 1907-14* kom att bli epokgörande för svensk restaureringskonst. Här gick Curman ifrån det sedvanliga normativa sättet i sin programskrivning och igångsatte undersökningsarbeten om byggnaderna och utredningar kring deras funktioner. Han konserverade kalkmålningar såsom han lärt i Italien i stället för att måla om.

Arkitekterna Erik Lundberg och Erik Fant var bland dem som tog vid efter Curman. De företrädde en syn baserad på grundlig material- och historiekunskap. Deras arbeten har i efterhand ofta benämnts som smakrestaureringar i betydelsen att man skalade av det som ansåg vara ”osmakligt”. Detta innebar att man ofta valde bort de sena 1800-talsinsatserna till förmån för äldre insatser. Eftersom många kyrkor restaureades av dessa arkitekter försvann mycket av 1800-talets spår då man ”tog fram” det medeltida på dess bekostnad. Lundberg framhöll *restaureringsarkitektens roll som positiv och skapande*. Lundberg såg en lösning i en avvägning mellan användning av den äldre tekniken (vilket

föredrags) och modern teknik. Restaureringsarkitektens uppgift är här enligt Lundberg just denna avvägning. Erik Lundbergs restaureringsarbeten blev med tiden alltmer en kombination av *manifestation av vår tids arkitektur i kontrast mot det ursprungliga*, mellanperioder uttraderades och kontinuiteten gick förlorad.

Erik Lundbergs restaureringar fick en efterföljd bland arkitekter under 1960-70-talen där konflikten mellan gammal och ny teknik i kombination med bristande kunskap om den förra ofta fick resultat där den moderna tidens ingrepp gjordes mycket synbara. Erik Lundbergs djupa historiska kunskaper saknades. 60-talets positivism hade också medverkat till det traditionella hantverkets tillbakagång.

Ove Hidemark – material, teknik och Charta minor

Detta hårdföra arbetssätt inom restaurering fick en reaktion i 1970-80-talens teknik- och materialinriktade arbeten. Man började söka förlorad kunskap i materialkunskap och kunskap om äldre metoder. Detta nya intresse för de äldre materialen har framför andra förts fram av restaureringsarkitekten *Ove Hidemark*. *Restaureringen av Skokloster under 1970-talet* väckte stort intresse för de noggranna överväganden och de praktiska försök som föregick besluten om åtgärder. Man provade här metoden att utgå ifrån byggnadens egen materialverkan och tekniska uppbyggnad. En analys av skador och deras bakgrund vägledde arbetsinsatserna. Det hidemarkska synsättet är sammanfattningsvis *respekt för byggnaden (identitet, material, byggnadsteknik, kulturlagerföljd och slitage)*. Han söker genom bl. a. programarbetet undvika funktionsförändringar som byggnaden inte tål, han eftersträvar så få ingrepp som möjligt, strävar mot utbytbarhet (reversibilitet) av nutida insatser, söker arbetsmetoder och material som ger ett kontinuerligt och enkelt underhåll och vill utveckla reparations- och underhållsmetoder. En rigorös dokumentation under hela vårdprocessens gång framhålls också i dessa principer som Hidemark kallar *Charta minor*.

Ove Hidemarks stora bidrag till restaureringssynsättet är baserat på uppfattningen om helhetsverkan i byggandet, dvs. han har utökat den curmanska synen på autenticitet till att gälla byggnaden som en hel individ med skelett och muskler under den synliga huden.

Under 80-talet har teknik- och materialkunskapen spritts snabbt och övertygande. Kalk, färg och annat som under 70-talet måste specialimporteras från kontinenten för varje objekt finns nu att tillgå i varje byggvaru- och färghandel. Det allmänna kunnandet och även intresset är anmärkningsvärt stort.

Från restaureringsteknik till restaureringskonst – arkitektens roll idag

Att i denna material- och teknikrenässansens tid hävda vikten av den arkitektoniska helheten, estetik eller en personlig uppfattning om formfrågor vid restaurering innebar en risk att placera sig själv i facket för 70-talets självhävdelse. Även om material- och byggnadsteknikfrågor kontinuerligt måste vara föremål för fortsatt utveckling och forskning återkommer för oss nu problemen med den *personliga synen på de tillskott och arkitektoniska ställningstaganden som alltid krävs vid restaureringsarbeten*.

I arkitektleden har fokuseringen på material och teknik medfört en tendens att betrakta utbildningen till restaureringsarkitekt som lämpad för de arkitekter som inte klarar av den kreativa processen i arkitekturfrågor för nybyggandets behov. Restaurering kan då förmodas innebära en arbetsprocess där en checklista gås igenom varefter endast bristande noggrannhet kan göra resultatet dåligt. I detta läge kan följande motargument användas: *Det är anmärkningsvärt att man för att kunna belysa de restaureringsprinciper som präglat synsättet genom tiderna måste hänvisa till de restaureringsarkitekter och de epokgörande arbeten som står bakom*. Restaurering är alltså något mer än att med historisk kunskap, materialkännedom och tekniskt förstånd hantera vårt byggnadsarv.

I utbildningen har beteckningarna arkitektutbildning kontra arkitekturutbildning diskuterats, varvid det senare begreppet i Lund ansetts såsom mer eller mindre självklart det man avser. Jag vill hävda att det i utbildningsfrågan inte är fråga om att utbilda restaureringsarkitekter utan att utbilda i restaureringsarkitektur eller kanske hellre *restaureringskonst* eftersom arkitektur innehåller såväl teknik som konst – det förra anses självklart, det senare måste understrykas.

Eftersom jag menar att restaurering är en subjektiv konst kommer arkitekten bäst till sin rätt genom ett kontinuerligt engagemang. *Arkitektens roll vid restaureringsarbeten innebär en medverkan i hela förloppet*. Det är nödvändigt att aktivt delta i uppmätning, undersökning, diskussion och projektering liksom vid arbetenas genomförande och den fortgående dokumentationen. Restaureringens karaktär kräver överväganden och beslut som måste resultera i en arkitektoniskt begriplig byggnad/bebyggelse. Detta kräver ett personligt förhållande till uppgiften och en konsekvent hållning. Man kan aldrig göra en färdig projektering utan måste hela tiden vara beredd att gripa in när oväntade eller oförutsedda faktorer kommer fram under byggskedet.

Arkitekten har också en roll i kontakterna med alla andra inblandade instanser och personer. Tillståndsmyndigheterna på riks- och länsnivå bemannas av antikvarier och få arkitekter. Beställare och arbetsledning gör ofta egna överväganden utifrån sina kunskaper om teknik och material. Ett nära samarbete och samförstånd om vad som skall göras är avgörande för resultatet. Förslag som berör helheten och påverkar arkitekturen bör komma från arkitekten, med bakgrund av den samlade kunskapen om huset eller miljön.

Restaureringsbegreppet i två egna tillämpningar

Restaureringsuppgifter är av ytterst varierande slag. De byggnader som kräver en museal vård och endast konservering är relativt få. Även i fall där man vid en flyktig blick utgår från att inget skall förändras innebär restaurering beslut om

förnyelse av arkitektur och teknik. Vi är många som arbetar i Hidemarks skola och har lärt av hans arbeten. Vi kan ge exempel på de komplexa frågor som vi ställs inför och redogöra för hur vi försöker arbeta vidare med att betona arkitekturfrågorna i symbios med teknik- och materialfrågor.

Metoderna i byggnadsvård innebär att man i förväg utreder och klarlägger byggnadens/bebyggelsens *status och kapacitet* samt att man inför varje tilltänkt åtgärd i förväg bedömer vad den kommer att innebära för de egenskaper som styr vad byggnaden tål. Sådana egenskaper är *tekniskt tillstånd* som är avgörande för hur slitit material och bristande installationer skall behandlas, *funktion* som avgör hur byggnaden skall användas, *arkitektonisk kvalitet* som inte får sänkas genom ingrepp, *originalitet* som innebär att allt som tas bort minskar andelen original i byggnaden, *autenticitet* som genom lagerföljd visar byggnadens historia och *läsbarhet* som talar om för allmänheten vad byggnaden står för. Varje åtgärd innebär förändringar i dessa egenskaper – ett ingrepp i byggnadens "livsförlopp". Ingrepp måste tjäna syftet att förlänga byggnadens liv på ett värdigt sätt. Varje åtgärd är samtidigt en addition eller subtraktion i byggnaden och måste därför göras reversibel.

Restaureringen av Öveds kyrka invid Övedskloster, ritad av Carl Hårleman, byggd 1761 kan tjäna som exempel på en byggnad som stod inför restaurering 1991 och tycktes i förstone endast kräva vårdande insatser.

Väggar och inredning återfick sina ursprungliga färger eftersom dessa förvanskats genom ommålningar. Epitafiet kunde åtgärdas genom konservering och reduktion av sentida, vittrade limfärgsskikt. En kerubin som hittades undan gömd skulle placeras i altaruppsatsen över altaret ritat av Jean Erik Rehn där den enligt en inventarieförteckning från 1830 en gång suttit. Vi provade ängeln i olika lägen och fann slutligen ett som var i harmoni med uppsatsen i övrigt. Ommålningen av väggar och bänkar krävde ställningstaganden: Trots konservator Herman Anderssons framtagning av lagerföljder och ke-

misk undersökning av pigmenten stod vi inför uppstrykningsprov med ny färg, icke åldrad, smutsad eller påverkad av ljusbrist under överliggande skikt. Beslut om den exakta kulören måste fattas från arkitektonisk-estetisk synvinkel. Orgelläktaren är i denna i övrigt ovanligt lite ombyggda kyrka insatt 1809-10 med en orgelfasad av Tempelman. Ett återställande till 1700-talet är i detta avseende otänkbart.

Öveds kyrka, 1700-talsinteriören efter restaurering 1991. Foto: Anna Geisler.

Färgsättningen fick således ta hänsyn även till senare tillägg i rummet. Ny värmeinstallation doldes under golvet. Här blev det fråga om ren ombyggnad. Hela golvet av tegel var lagt i cement vid den förra restaureringen för ca 50 år sedan. Golvet utseende förändrades – återfördes tekniskt genom omläggning i kalkbruk. Partier av golvet var skadade eller klarade inte uppbyggnaden trots stor varsamhet. Nytt handslaget tegel av samma format och kulör som det gamla anskaffades och lades i sekundära partier av kyrkorummet. I restaureringsarbetena fanns alltså flera olika nivåer av insatser: alltifrån konservering till ombyggnad. *Den arkitektoniska helheten i resultatet i en dialog med ursprunget är här huvudsaken.* Slutresultatet är dock något nytt, en tolkning av den ursprungliga arkitekturen men också en förnyelse.

Ett annat exempel som direkt uppvisar större ingrepp vid restaureringen är *Revinge kyrka* utanför Lund.

Kyrkan är av romansk typ men har restaurerats kraftigt under 1800-talet då också orgelläktaren tillkom. Valven från 1400-talet liksom vägarna hade under 1800-talet fått en 5-8 cm tjock extra puts för att räta upp och vinkla rätt. De

profilerade valvribborna hade blivit kraftiga och fyrkantiga. Kyrkan hade en medeltida rumsvolym med 1800-talsbehandling av ytskiktet. Församlingen ville av funktionella skäl riva orgelläktaren och anskaffa en ny orgel som skulle placeras i långhusets nedre del. Efter undersökningsarbete, överväganden och diskussioner mellan församling, antikvariska och kyrkliga myndigheter samt arkitekt beslutades om att knacka ner 1800-talsputsen. Rummets romanska prägel och form prioriterades framför värdet av att behålla 1800-talsputsen. Den medeltida putsen fanns välbevarad liksom kalkfärgen, och de vackert formade smäckra valvribborna gav rummet en större rymd och lätthet. Bänkarna, insatta vid 1950 års restaurering hade varit ådrade och målade i olika grå toner och marmoreringar. Här valdes en ny varm grå ton (domkyrkoarkitekt Graebes insatser i modern tid med gulaktiga antikglas ställde särskilda krav i färgsättningen som påverkas mycket av ljuset) för att ge en god helhetsverkan. Den gamla vackra predikstolen från 1600-talet och det betydelsefulla men ur arkitektonisk synvinkel inte så intressanta altaret blir det som stiger fram i den tillbakahållna

färgsättningen. En ny orgel utformades som en pendang till predikstolen, diagonalt placerad mot denna i långhusets nedre del. *Interiören blir en annan än före restaureringen*, mera befreundad med den medeltida karaktären.

Uppgifter för utvecklingsarbete och forskning inom restaureringskonsten

Den kraftiga svackan i nybygandet har medfört en fokusering mot ombyggnad och restaurering. De senaste årens ökade förståelse för material och teknik gör oss bättre rustade och vi kan motverka den utveckling som AMS-insatser medförde vid den förra konjunktursvackan under 1970-talets första år. Då gjordes stora (ofta alltför stora) ingrepp och s. k. förbättringar i våra kulturhistoriskt värdefulla miljöer. En *utveckling mot förebyggande åtgärder*, dvs. underhåll i stället för omfattande men sällan återkommande ingrepp är eftersträvansvärt och kan kanske nås genom planering i form av vårdplaner som även tar med ekonomisk planering på samma sätt som man upprättar förvaltningsplaner och ekonomiska planer för skötsel och underhåll av moder-

na fastigheter. Här står utvecklingsarbete och forskning inför en metoduppgift vid sidan av forsknings- och utvecklingsarbetet med material och metoder för byggnadsundersökning och byggnadsteknik.

Forskning om materialegenskaper och arbetsteknik förekommer, forskning och utvecklingsarbete om metodfrågor är under uppsegling. Riksantikvarieämbetet disponerar sedan ett par år forskningsmedel för sektorforskning inom kulturvårdsområdet. Man initierar och finansierar byggnadsvårdsforskning. Ämnet bebyggelsevård vid arkitekturskolorna i Göteborg och Lund har fått del av dessa medel. Bebyggelsevård i Lund har startat ett forskningsprojekt som arbetar med undersökningsmetoder och vårdplanfrågor. Det är av vikt att medel för forskning och utvecklingsarbete följer samhällets förändring så att fördelningen återspeglar de verkliga kärnfrågorna inom bygandet där den befintliga miljön kommer att stå i fokus. Att arbeta med begrepp, synsätt, metoder och tekniska problem inom detta område måste få en omfattning som krävs för att klara de kommande uppgifterna inom undervisning och restaureringskonst.

Referenser

Riksantikvarieämbetet, *Kulturmiljövård* 1991:4.
Hidemark, Ove, *Dialog med tiden*, 1991.
Hidemark, Ove, "Skokloster – en restaurering", ur *Arkitektur* 1972:4.
Lundberg, Erik, *Arkitekturens Formspråk*, Stockholm 1945.

Lundberg, Erik, *Att restaurera*, Samfundet för hembygdsvård, Stockholm 1966.
Restaureringsprinciper för kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer, *Byggnadsvårdsåret 1975*, rapport nr 6, Svensk Byggtjänst AB, Stockholm 1976.

Denna artikel har granskats vetenskapligt av minst två av de lektörer som anges på sidan 152.

Kerstin Barup, tekn. dr., restaureringsarkitekt vid Barup & Edström arkitektkontor i Simrishamn, forskarsassistent vid arkitekturinstitutionen, Lunds tekniska högskola.